

NUTQIDA NUQSONI MAVJUD O'QUVCHILARNING IJTIMOYIY-
PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Isoqova Zebiniso Abdumajidovna

Sirdaryo viloyati Guliston tumani 7-umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich sinf
o'qituvchisi +998994644407 isoqovazebo4@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida nuqsoni mavjud o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, ularning ruhiy holati hamda jamiyatdagi o'rni, shu bilan birga, til va nutqida uchraydigan kamchiliklar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Til va nutq, talaffuz me'yorlari, tafakkur, aqli zaif bolalar, nutq buzilishlari, nutqiy jarayonlar, intellect, istedod, xotira jarayonlari, nutq nuqsonlari.

Аннотация: В статье рассматриваются социально-психологические особенности учащихся с нарушениями речи, их духовное состояние и место в обществе, а также недостатки в развитии языка и речи.

Ключевые слова: Язык и речь, критерии произношения, мышление, умственно отсталые дети, нарушения речи, речевые процессы, интеллект, талант, процессы памяти, дефекты речи.

Abstract: This article discusses the socio-psychological characteristics of students with speech disorders, their mental state and place in society, as well as the shortcomings in language and speech.

Keywords: Language and speech, pronunciation standards, thinking, mentally retarded children, speech disorders, speech processes, intelligence, talent, memory processes, speech disorders.

Insonning eng muhim xususiyatlaridan biri uning nutq vositasida o'zaro aloqa bog'lay olishi, fikrlay olishi va so'zlash qobiliyatiga ega bo'lishidir. Turli xil tovushlarning ma'lum tartibda birgalashib qo'shilishidan yuzaga kelgan ma'noli nutq muayyan organizmlarning faoliyati natijasida paydo bo'ladi.

Nutq murakkab funksional jarayon hisoblanadi. Uning asosida muloqot jarayonidagi til birliklarini o'rinli qo'llash yotadi. Tilning murakkab sistemasi uzoq muddatli ijtimoiy-tarixiy rivojlanish mahsuli bo'lib, u bola tomonidan nisbatan qisqa muddatlarda o'zlashtirib olinadi. Nutq rivojlanishi jarayonida tafakkur qobiliyatlari va bilish faoliyatining oliy jarayonlari shakllanadi. So'zning ahamiyati o'z - o'zidan umumlashtiruvchi bo'lib, shu munosabat bilan o'zida nafaqat nutq birligini, balki tafakkur birligini ham namoyon qiladi. Ular aynan o'xshash emas, shuning bilan birga ma'lum darajada bir - biriga bog'liq bo'lmagan holda paydo bo'ladi. Ammo bolaning ruhiy rivojlanish jarayonida murakkab va sifati jihatidan yangi birlik nutqiy tafakkur, nutqiy fikrlash faoliyati paydo bo'ladi.

Axborot va texnologik jarayonlar hamma narsani iste'mol qilish uchun eng qulay usul emas. Yosh bolalar o'rtasidagi muloqotning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Markaziy asab tizimi kasalliklari bilan bir qatorda eshitish qobiliyatining buzilishi, bolaning ijtimoiylashuvi va har tomonlama rivojlanishiga kompyuter o'yinlari va multfilmlarga

bo'lgan ishtiyoq salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday bolalar ko'pincha jamoadan chetlashtiriladi, ular uchun qarindoshlari va do'stlarining his-tuyg'ularini tushunishni o'rganish qiyin kechadi va vaqt o'tishi bilan boshqalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklar paydo bo'ladi.

Nutqini buzgan bolalarning psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, bunday bolalar uchun muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvning mos usulini tanlash juda qiyin. Avvalo, bolani o'zini nutq faoliyatining mustaqil sub'ekti sifatida idrok etishga o'rgatish, tengdoshlari va kattalar bilan birgalikdagi faoliyatda o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyatini shakllantirish talab etiladi.

Nutqini buzgan bolalar soni yil sayin ortib bormoqda. Ko'pincha, bu bolalar umumiy rivojlanish tipidagi muassasalarda o'qitiladi. Shuning uchun har bir bog'cha o'qituvchisi nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik va pedagogik xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'lishi, og'ish turlarini ajrata olishi, ularning xususiyatlarini va bunday bolalar bilan ishlash qoidalarini bilishi kerak. Zamonaviy o'qituvchi pedagogik jarayonni qurishi va har bir bolaning yosh xususiyatlarini, ta'lim ehtiyojlarini, imkoniyatlarini, shu jumladan nogironlarni hisobga olishi kerak - boshqacha qilib aytganda, nutqi bo'lgan bolalarning muvaffaqiyatli moslashishi va ijtimoiylashuvi uchun zarur bo'lgan hamma narsani qilishi kerak. buzilishlar.

Nutq va tilni ayni bir narsa deb hisoblab bo'lmaydi. Nutq inson boshqa kishilar bilan munosabatda bo'lish maqsadida tildan foydalanadigan faoliyatdir. Har bir inson muomalani o'zicha amalga oshiradi. Biroq, bu muomala muayyan millat foydalanadigan o'sha bir xil vositalari yordamida yuz beradi. Til esa ana shu vositalar yordamida vujudga keladi. Til tovush hamda so'z boyligi, shuningdek, grammatik shaklga ham egadir. Til ijtimoiy ishlab chiqarish taraqqiyoti davomida kishilar o'rtasidagi nutq vositasidagi muomala jarayonida vujudga keladi va uni inson tayyor holda o'zlashtirib oladi.

Aqli zaif bolaning xususiyati shundan iboratki, uning psixikasi qoidaga bo'ysunmaydigan sharoitlarda va anomal taraqqiy topish jarayonida shakllanadi. Aqli zaif bola sog'lom tengdoshlaridan shu bilan farqlanadiki, uning avvalgi tajribasi va rivojlanishida bundan keyingi psixik kamol topish uchun zarur shart – sharoitlarni tashkil etuvchi mexanizmlar va psixik jarayonlar shakllanmagan bo'ladi. Shunday qilib, aqli zaif bolaning umumiy psixik taraqqiyot darajasi odatdagi sharoitlarda uning maktab bilimlari, ko'nikma va malakalarni ongli sur'atda egallashini ta'minlay olmaydi. Bolaning psixik kamol topishiga uni ommaviy maktabda o'qitib ko'rish zarar yetkazishi ham mumkin. U maktab yoshiga yetarkan, o'qish uchun yetarli tayyorlanmagan holda bo'ladi, o'quv topshiriqlarining maqsadiga diqqatini to'play olmaydi va qiyinchiliklarni yengib o'ta olmaydi. Shu bilan birga, o'z tengdoshlaridan ajralib turadi. Maktabdagi tartib qoidalarga bo'ysuna olmaydi. Bularning hammasi o'zlashtirmaslikka olib keladi. Shuning uchun ham yordamchi maktabning muhim vazifalaridan biri o'quvchini umumiy taraqqiy topishida ilgari siljitish uchun pedagogik jarayonga korreksion vaziyatlarni singdirishdan iboratdir. Yetakchi faoliyat uning psixik jarayonlari bilan shaxsiy xususiyatlarida eng bosh o'zgarishlarni taqozo etibgina qolmay, balki uning o'sib borishida yaxshi ko'rsatkichga ham egadir.

B.N. Pinskiy ta'kidlashicha, aqli zaif bolalar o'zlarining sog'lom tengdoshlari mustaqil holda yoki o'qituvchining ozgina ko'magi bilan bajara oladigan vazifalarni uddalashlari uchun propedevtik hamda korreksion tarbiyaviy tadbirlarga ham muhtojdir. Nutqini o'z vaqtida to'g'ri egallash bolaga atrofini o'rab turgan odamlar bilan erkin muomala qilish imkonini beradi. Shuningdek, o'z nutqini boshqarishiga ko'maklashadi va nihoyat maktabda ta'lim – tarbiya berish jarayonini ancha yengillashtiradi.

Aqli zaif bolalar o'zlarining sog'lom tengdoshlaridan farqli o'laroq, ancha kech tilga kiradilar. Birinchi so'zni aytish muddati bolaning uch, ba'zan besh yoshigacha kechikadi. Avvalambor, bu yerda talaffuzdagi nuqsonlarni qayd etish ham kerak. G.A. Kainning tadqiqotlariga ko'ra, yordamchi maktab o'quvchilarining 66 foizi tutilib gapirishning u yoki bu shakliga duchor bo'lishadi. Aqli zaif bolalarda nutqiy nuqsonlarning shunchalik katta miqdorda uchrashi tasodifiy hol emas. Zero, bosh miya po'stlog'ining shikastlanishi va fonematik eshituvning buzilishiga, artikulatsion apparat harakatining izdan chiqishiga ham olib keladi. Aqli zaif bolalar tilning lug'aviy boyligini egallashda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi. Aqli zaif o'quvchilar qo'llaydigan so'zlar zaxirasi odatdagi me'yorga tenglashtirib bo'lmaydigan darajada tor bo'ladi.

Yetakchi pedagog-defektologlarning tajribalari shuni ko'rsatadiki, ta'limning maxsus tashkil etilgan sistemasi yordamida aqli zaif bolalarning nutqiy faoliyatidagi nuqsonlarni korreksiyalab boorish va tafakkurning kechikishidagi nuqsonlarni oshirish ham mumkin. Aqli zaif bolalar juda ko'p tovushlarni, ya'ni sirg'aluvchi, til orqa, sonor tovushlarni buzib talaffuz etadilar. Bunday holat bola nutq apparatining yaxshi rivojlanmaganligidan dalolat beradi. Bu guruhga kiruvchi bolalar orasida tovushlarni buzib talaffuz etish hamda boshqa tovushlarga almashtirish ko'proq foizni tashkil etadi. Shuning uchun ham logopedlarning, o'qituvchilarning asosiy vazifasi aqli zaif bolalar nutqini har tomonlama o'stirishdir. Tovushlarni to'g'ri talaffuz etish bola artikulatsion apparatining yaxshi uyg'unlashib, moslashib ishlashiga bog'liqdir. Hamma vaqt tovushlar ustida ish olib borilar ekan, albatta artikulatsion gimnastikalar o'tkaziladi. Ayrim unli va undosh tovushlar asta-sekin egallab boriladi. Bolalarning ko'pchiligi ayrim tovushlarni, ya'ni R, S, K, G, M, SH, CH tovushlarini talaffuz etishda qiynaladilar va so'zlarni buzib talaffuz etadilar. Ayrim bolalar so'zdagi bo'g'inlar o'rnini o'zgartirib, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qiladilar.

Aqli zaif bolalarning maktabgacha tarbiya davridagi nutqiy aloqa qilish faoliyati bilan bog'liq tajriba kamroq vaqtni 3-4 yilni o'z ichiga oladi. Shunda ham uning rivojlanish sur'ati keskin orqada qolgan, nutq faolligining zaifligi kuzatiladi. Bolaning maishiy so'zlashuv nutqi yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. Bu esa oligofren bolaga kattalar bilan nutqiy aloqa qilishni qiyinlashtiradi. Bola suhbatlarda ishtirok etaolmaydi, savollarga bir xil tarzda, doim ham to'g'ri javob beravermaydi. Topshiriq hamda vazifalarni bajarish unga qiyinchilik keltirib chiqaradi. Aqli zaif bolalar uchun xarakterli bo'lgan fonematik eshitishning yaxshi rivojlanmaganligi hamda nutq harakatidagi kamchiliklar bir-biriga ta'sir etadi va nutqning rivojlanishini tormozlaydi. Biroq, shuni nazarda tutish lozimki, nutq a'zolari harakatidagi kamchiliklarni haddan tashqari ko'pirtirib ko'rsatish maqsadga muvofiq bo'lmaydi, negaki bu buzilishlar keyinchalik oson bartaraf etilishi mumkin. Asosiy, yetakchi rol fonematik eshitishning yaxshi rivojlanmaganligiga tegishli bo'lib, u aqli zaif bolalarning umumiy rivojlanish nuqsonlarining oqibati hisoblanadi. Aqli zaif

bolalar talaffuzidagi nuqsonlar — nutqning to'liq rivojlanmaganligining ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Me'yorida rivojlanayotgan bolalarda kuzatiladigan talaffuz nuqsonlaridan farqli ravishda, aqli zaif bolalarda uchraydigan talaffuz kamchiliklari boshqalarga nisbatan anchayin murakkab, shuning uchun ham bartaraf etish birmuncha qiyin bo'lgan sabablarga ega hisoblanadi. Ularning asosida bola tomonidan ona tilining tovush tomonini o'zlashtirish sekinlashganligi yotadi. Aqli zaif bolaga eshitilishi bo'yicha o'xshash fonemalarni ajratish va so'zning tovush tahlilidagi qiyinchiliklardan namoyon bo'ladigan fonematik buzilishlar xosdir. Bular talaffuz nuqsonlarini keltirib chiqaradi. Darhaqiqat, o'xshash tovushlarni yetarlicha aniq ajrata olmasdan bola ularni to'g'ri talaffuz qilishni ham o'rgana olmaydi, negaki mustaqil ravishda o'zining talaffuzini nazorat qilib, takomillashtira olmaydi. So'zning tovush tahlili va sintezning nuqsonlari o'z navbatida ularning tuzilishini egallab olishga to'sqinlik qiladi. So'zlarda tovushlarni tashlab ketish yoki o'rnini almashtirish, shu bilan birga, so'zni oxirigacha aytmaslikka ham olib keladi.

Aqli zaif bolalarda so'zlar boyligi odatda juda sekinlashgan bo'lishi kuzatiladi. Ular ko'pincha doimo uchraydigan, yaxshi tanish bo'lgan predmetlarning nomlarini ham bilmaydilar. G.L.Vigotskiyning ma'lumoticha, aqli zaif 1—2-sinf o'quvchilari lug'atida asosan ot va fe'llar ustunlik qiladi. G.M.Dulnev aqli zaif bolalar o'z nutqida sifatlardan kam foydalanadilar, deb aytadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, yordamchi maktab boshlang'ich sinf o'quvchilarining 40—60% da turli nutq kamchiliklari uchraydi. Bu nuqsonlar orasida asosiy qismni tili chuchuklik yoki manqalanish, duduqlanish tashkil etadi. Aqli zaif bolalar nutqining aloqa vositasi sifatidagi roli barcha tomonlardan zararlangan bo'ladi. Bunda nutqning axborot, hissiy-iroda, boshqaruvchanlik vazifalari buzilgan hisoblanadi. Bunday bolalarda nutq bilan faoliyat orasida muvofiqlik ko'zga tashlanmaydi. Nomuvofiqlik aqli zaif bola nutqi bilan uning xulqi orasida ko'zga tashlanadi. Aqli zaif bolalar o'zlarini nazorat qilish uchun o'z nutqlaridan foydalana olmaydilar. A.R.Luriyaning ta'kidlashicha, sog'lom bolalar bog'cha yoshidanoq nutqdan nazorat quroli sifatida foydalana olar ekanlar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish lozimki, aqli zaif bolalarning nutqidagi buzilishlarni va kamchiliklarni chuqur o'rganish, tahlil qilish, kelib chiqadigan muammolarni aniqlash va shu muammolarni bartaraf etish yo'llarini topgan holda ularga yordam berish juda ham zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Berdiyev G. Boshlang'ich sinflarda shaxslararo munosabatdagi kamchiliklar va ularni bartaraf etish. — Toshkent, 1995. [5-70 b]
2. E. G'oziyev - Yosh psixologiyasi. — T., 1994. [6-193 b]
3. L.R. Mo'minova. Nutqida kamchiligi bor bolalarning psixologik-pedagogik diagnostikasi. — T., 2012. [1,2-34-36 b]
4. L. R. Mo'minova, S. R. Mamarajabova Maxsus Psixologiya - O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent — 2013. [3,4-104-107 b]

5. Mamedov K.Q., Shoumarov G 'B. Aqli zaif bolalar psixologiyasi. — T., «O'qituvchi», 1994. [7-126 b]
6. Mamedov K.Q. Maktabgacha yoshdagi bolalar va o'quvchilarning aqliy rivojlanish xususiyatlari (psixik rivojlanishi sustlashgan bolalar haqida). Doktorlik dissertatsiya, 1994.
7. Po'latova P.M. Maxsus pedagogika, Oligofrenopedagogika «G'afur G 'ulom». — T., 2005.
8. Z.Nishanova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi, 2005.